УДК 321.323:81.272(477)

Г. П. ЄВСЄЄВА, Л. М. АРХИПЕНКО

ДО ПИТАННЯ ПРО УКРАЇНСЬКИЙ МЕНТАЛІТЕТ І ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

***П**роаналізовано концептуальне оновлення освітньої та культурної політики держави, яке передбачає збереження, відновлення, популяризяцію культурно-історичної спадщини українського народу; утворення цілісного і розвинутого національного культурного простору; забезпечення вільного доступу всіх громадян до культурних цінностей; забезпечення вільного розвитку культур національних меншин України; поглиблення інтеграції в міжнародний культурний простір; адекватне позиціювання української культури у світі.*

Ключові слова: український менталітет, українська національна ідея, національний культурний простір, формування української нації.

***A**nalyzes the conceptual upgrade educational and cultural policy, which includes: conservation, restoration, populyaryzyatsiyu cultural and historical heritage of the Ukrainian people; developed a holistic formation of national cultural space, ensuring free access of all citizens to cultural values, ensuring the free development of national cultures minorities in Ukraine, deepening integration into the international cultural space, proper positioning of the Ukrainian culture in the world.*

Key words: Ukrainian mentality, the Ukrainian national idea, national cultural space of the Ukrainian nation.

Україна демократизується, оновлюється, впенено йдучи до європейськго державного простору. У нових умовах постає проблема переосмислення власної історії. Однією з важливих рушійних сил у зміцненні державності стає український менталітет і його вплив на формування української національної ідеї. Історія народів є сумою прагнень, дій і жертв багатьох поколінь, що жили в різні періоди на землі, і тому кожний народ має на собі печатку духовної сили або слабкості тих, хто творив його історію. Аналізуючи процеси національної ідентифікації, вчені дійшли висновку, що менталітет охоплює такі чинники, як спільність території, держави, економіки, культури, історії, освіти, мови, національної свідомості. Це передбачає насамперед самобутність, історичну індивідуальність народу, який об'єднується національною ідеєю.

У час духовного відродження проблема української ментальності в Україні загострюється. Треба знати, хто ми, аби будувати державу, адекватну нашій вдачі. Тільки державна реалізація потенцій українського менталітету, що втілює національні цінності, здатна повернути втрачені честь і гідність самоцінній особистості. Наукове відтворення трагічної історії України, вільної від "білих плям", фальсифікацій та ідеологічних нашарувань, передбачає та врахування української духовності в її культурно-історичній мінливості, бо вона значною мірою причетна до вибору народом своєї історичної долі.

Указом Президента України створено Інститут національної пам'яті (від 9 грудня 2010р. № 1086/2010), який створено як бюджетну установу при Кабінеті Міністрів України. Основними напрямками діяльності цієї установи є такі: розшукування документів і вивчення подій визвольної боротьби в Україні в усі періоди нашої історії, масових поховань по всій Україні, жертв голодоморів, подій Другої світової війни тощо. Крім цього, інститут національні пам'яті буде головною установою в державі, яка визначатиме напрямки та пріоритети державної мовної політики. Адже без української мови не буде української держави. Варто, щоб відділення інституту національної пам'яті були створени в усіх регіонах України. Подібні інститути національної пам'яті створили держави колишнього Варшавського договору, бо вони хочуть донести до своїх народів правду про власну історію, позбутися міфів.

Історія ментальностей – найперспективніший напрямок досліджень у низці сучасних зарубіжних шкіл, передусім французькій. Її засновники Л. Февр та М. Блок запозичили поняття ментальності в Леві-Брюля, але вжили в іншому розумінні. Якщо Леві-Брюль визначав цим терміном "пралогічне мислення дикунів", то Блок і Февр – колективну психологію "гарячих суспільств" на стадії цивілізації. У зарубіжних теоріях проблема ментальності, правда, в дещо іншому формулюванні, постала значно раніше. Одним із перших, хто намагався розв'язати її з ідеалістичних позицій філософії життя, був О. Шпенглер ("Закат Європи") [14]. У цю традицію вписувався також І. Гердер, М. Данилевський, П. Сорокін, А. Тойнбі.

Що ж до вітчизняного наукового розуміння ментальність (лат. розум, мислення) – то це спільне "психологічне оснащення" представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення. Воно й визначає поведінку людини, соціальної групи, суспільства, внаслідок чого суб'єктивний "зріз" суспільної динаміки органічно включається до об'єктивного історичного процесу. Отже, ментальності на всіх рівнях – від ідейно-теоретичного до буденно-емоційного та несвідомого – мають стати невід'ємним компонентом структури історичного розвитку.

Створена українська психічна структура вирізняється емоційно-почуттєвим характером,

“кордоцентричністю”. Висока українська емоційність, чутливість, ліризм виявляється в естетиці українського народного життя і обрядовості, в артистизмі вдачі, у прославленій пісенності, у своєрідному м'якому гуморі тощо. Проте сила емоційного мрійництва зменшує роль раціонально-вольової компоненти психіки. На відміну від європейця, який виборює свою долю, українець часто-густо сповнений спокоєм неминучості та покірності долі.

Емоційно-почуттєвий характер української душі, її “кордоцентричність” призводять до певної своєрідності світосприймальних настанов. О. Кульчицький визначає чинники, що впливали на формування української душі, обумовили певні конфігурації психічних властивостей українця. Це, зокрема, расовий, географічний, історичний, соціологічний, культурологічний і психологічний чинники. Психіку слід розглядати не лише генетично, але і як вплив сталої ментальності в історичній соціокультурній життєдіяльності українців. Культурологічний чинник формування української душі пов'язаний із периферійністю України щодо Західної Європи. У расовому (біологічному) аспекті треба мати на увазі вплив первісних рас на ґенезу української людини. У геопсихічному чиннику слід враховувати вплив клімату на організм, на самопочуття, життєвий настрій. Влив природи, землі, краєвиду на людину був упродовж тисячоліть завжди дуже сильним. Геопсихічні реакції людина переживає з раннього дитинства. Враження, сприйняття, бажання – усі ці психічні стани проходять під впливом природи. Історичний компонент, тобто національна історія народу, виражається перш за все в його історичній долі. З історичного досвіду нації виростає історична свідомість. Соціальні, культурознавчі чинники мають важливе значення для вивчення як уроджених, так і набутих психічних прикмет, від яких залежить соціалізація людини, її здатність до створення колективів, груп, до збереження етнографічної специфіки, історичної пам`яті, звичаїв [7; 8; 13].

Менталітет – поки що недостатньо науково сформоване поняття. Смисл його найчастіше позначають за допомогою таких термінів, як “образ думок”, “духовна налаштованість”, “стиль культури”, “умонастрій”. Деякі автори пов’язують менталітет з національним характером або з національною психологією і тлумачать його як особливий “настрій душі”. Можна виділити такі особливості менталітету. Він відбиває специфічні особливості відповідного типу культури. Соціальні перетворення призводять до зміни менталітету. Це повільний процес. У цілому менталітет стійкий і консервативний. Він зберігається майже в одному й тому самому вигляді протягом цілих історичних епох. Трансформація його відбувається лише внаслідок значних соціальних і культурних змін. Менталітет входить до структури індивідуальної психіки людини у процесі її залучення до даної культури. Тому в ментальності суспільне та індивідуальне зливаються і стають нерозрізненими. Менталітет народу є одночасно й ментальністю його окремих представників. Він укорінюється в підсвідомих глибинах людської психіки. Поява останнім часом терміну “психокультура ментальності” свідчить про тенденцію розглядати ментальність як більш широке поняття, один із компонентів якого описує психологічні ознаки культури.

Емоційно-почуттєвий характер української душі формує своєрідність світосприймання. Німецький лікар Самуель Готліб Гмелін у роботі “Подорожі по Росії” (1770 – 1778 рр.) описує вдачі українців. Відзначає, що вони “дуже пильні, вдачею веселі, привітливі, замиловані до музики, а ще більше до пиття... Люблять і пильнують чистоти, для того і в найпростіших хатах у них значно краще, ніж у найбагатших дворян у росіян. Страва їх також делікатна. ...Волосся на голові в них навколо оголено. Нижній одяг носять бавовняний, шовковий і суконний, котрий міцно підперізують шовковими пасами. Жінка також у добрих суконних кунтушах” [10].

Ще предки сучасних українців уславились як хлібороби та воїни. Є підстави вважати, що саме ці обставини як і специфічні кліматичні умови та інші геопсихологічні чинники впливали вирішальною мірою на формування української ментальності. Українця з давніх-давен вирізняє насамперед працьовитість, господарливість, глибокий емоційний зв’язок з краєм, де він народився і виріс. Типовий українець має м’яку, лагідну, миролюбну вдачу. Недостатня єдність і згуртованість українців пояснюється перш за все їх індивідуалізмом як сутнісною рисою національного характеру, що різко контрастує з російським колективізмом. Історично український індивідуалізм був насамперед нахилом до індивідуального землеволодіння, приватної власності. Родюча земля, достаток, хліборобська праця формували цю рису. Індивідуалізм (“я нічого не знаю, моя хата скраю”) був соціально обумовлений. Особливістю національного характеру стала позиція пасивного протесту. Можна відзначити стриманість, розважливість українців, реалістичний погляд на життя. Деякі характерні для українського менталітету сумовиті настрої інколи поєднуються з нездоланним оптимізмом, життєрадісністю. Імпульсивність, демократизм, індивідуалізм часто заважали українцям. Але додавали оптимізму такі особливості української душі, як гумор, іронія, українська пісня, фольклор, обрядовість, естетика народного життя (одяг, житло, їжа) тощо.

Наслідком такої ментальності є те, що постійно розв'язуємо одні й ті ж проблеми, котрі так і залишаються невирішеними. Навіть в умовах державного суверенітету, коли мали б ми бути на визначальних ролях у своїй державі, продовжуємо залишатися чиновниками на побігеньках в системі чужих структур.

В Україні розробку філософії української національної ідеї, українського менталітету започаткували члени Кирило-Мефодіївського товариства. У прокламації кирило-мефодіївців “До братів українців” підкреслювалося, що всі слов'яни повинні між собою поєднатися, але так, щоб кожен народ склав свою окрему республіку й управляв своїми справами незалежно від інших; щоб кожен народ мав свою мову, свою

літературу, свою культуру та свій власний устрій. Це такі народи, як москалі, українці, поляки, чехи, словаки, хорутани, серби й болгари. Цій меті члени товариства мали намір підпорядкувати широку просвітницьку діяльність як серед дворянства, так і серед широких верств народу. Ці ідеї не склали єдиної цілісної філософіської системи, але відіграли визначальну роль у розвитку духовної культури України впродовж усього XIX й поч. XX ст.

Кирило-мефодіївці підкреслювали миролюбність українців, їх прагнення жити в мирі й братерстві з поляками та росіянами. З гіркотою відзначаючи тяжке становище України і з ненавистю ставлячись до царя і панів, кирило-мефодіївці в оптимістичних тонах бачили майбутнє українців. У доповіді царю Миколі I шеф жандармів О. Орлов писав, що кирило-мефодіївці висловлюють гаряче бажання звільнити Малоросію. Царський уряд боявся поширення прогресивних ідей, тому заборонив розповсюджувати опубліковані твори Т. Шевченка, М. Костомарова і П. Куліша. В українських губерніях було встановлено поліцейський нагляд, посилилися цензурні утиски у видавничий сфері. Програмні положення та діяльність Кирило-Мефодіївського товариства знайшли відгук у прогресивної інтелігенції як за кордоном, так і в Росії. Про арешт кирило-мефодіївців писали газети Франції, Австрії, Німеччини. Позитивну оцінку діяльності Кирило-Мефодіївського товариства дали О. Герцен, М. Чернишевський та інші.

Фундаментальний внесок у розробку питання ментальності українського народу зробив П. Юркевич. Його праця "Філософія серця" вмістила в собі особливості української світоглядної ментальності. У центрі філософських роздумів Юркевича – думка про серце як основу духовного життя, що булла розвинута у творах "Серце і його значення в духовному житті людини", "Ідея", "З наук про людський дух". Живе знання дає нам серце, а не голова. Поза межами розуму стоїть діяльність людської душі, яку П. Юркевич назвав "серцем". Думки зароджуються в серці, а розум лише надає їм обґрунтування та логічної форми. Кордоцентричність – корінна особливість української душі, зазначає філософ [15].

І. Нечуя-Левицького зі шкільної лави пам'ятаємо як визначного письменника, автора "Миколи Джері", "Кайдашевої сім'ї". Та майже нічого не знаємо про нього як про письменника історичної теми, автора романів "Єремія Вишневецький", "Іван Виговський". І вже зовсім невідомий він як історик та етнограф, літературознавець і мовознавець. З історичних праць І. Нечуя-Левицького слід згадати такі: "Унія і Петро Могила" (1875 р.), "Перші київські князі Олег, Ігор, Святослав і святий Володимир і його потомки" (1876 р.), "Татари і Литва на Україні" (1876 р.), "Український гетьман Б. Хмельницький і козаччина" (1878 р.). Ці праці дали можливість глибоко вивчити духовні корені українського народу. Етнічно-фольклористична праця "Світогляд українського народу" (1876 р.) взагалі залишилась непоміченою, більше не передруковувалась. Привид українського буржуазного націоналізму заважав цьому, бо автор розглядав українську культуру в її історичному розвитку серед інших слов'янських народів, показував особливості української душі, релігійних вірувань.

Аналізуючи українську міфологію, І. Нечуй-Левицький виходив з того, що її основою були небесні явища, а людська фантазія уособлювала їх у геоморфній і зооморфній формах, пристосовуючи їх до своїх щоденних потреб. Народ творив образи богів відповідно до свого смаку і психологічного характеру, переніс із землі на небо форми свого побуту і соціальної ієрархії. Він звернув увагу на естетичний бік народної міфології відображення в ній натуральних форм і уявлень. Робота І. Нечуя-Левицького "Світогляд українського народу" не втратила свого ідейно-естетичного, національного значення і зробила великий внесок у вивчення українського менталітету.

Українці пройшли складний шлях самовизначення й самоідентифікації. Взаємообумовленість етнічної і національної ідентичності українців залежала від політичного та соціокультурного розвитку народу. Етнічна ідентичність є однією з найбільш поширених і стабільних форм ідентичності, в основі якої лежить спільність походження, мова, традиції, що випливають із конкретного місцезнаходження, почуття солідарності значної частини населення. У XIX-XX ст. етнічна ідентифікація українців відбувалася в межах сталих державних структур (Російська, Австро-Угорська імперії), тому неодмінно вступала в протистояння не тільки з іншими етнічними ідентичностями імперій, а й з національною ідентичністю панівної нації.

М. Драгоманов у роботі "Чудацькі думки про українську національну справу" стверджує з ясністю і послідовністю єдність національних і загальнолюдських завдань у розвитку історії, культури кожного народу і ставить завдання вивчення української історії "совокупно в усі її доби, і в усяку з цих діб звернути увагу на зріст чи упадок людності, господарства, порядків і думок громадських і державних, ... участь українців в історії, культурі європейській... рівняючи її з історією других народів Європи [5].

Українська революція 1917–1920 рр. стала переломним моментом у становленні української менталітету. Саме в цей час прискорився процес політизації етнічної ідентичності українців. Усвідомлення своєї приналежності до української нації набуло масовості, причому як в етнічних українців, так і в представників інших етносів, котрі були територіально й історико-культурно поєднані у співжитті з місцевим етносом. Вживання етноніму "українці" переросло у вузькі рамки етнічної самоназви і перестало бути набутком самосвідомості незначної кількості інтелігенції, а стало загальним національним визначенням [9].

Наріжним камнем творчості М. Грушевського в цей період стало національне питання загалом і насамперед проблеми національної незалежності України. М. Грушевський відкидав ідею запозичення державності від варягів, доводячи, що державність на Русі виникла з розвитком реальних умов полянських

племен. На противагу твердженням тодішньої офіційної історіографії про українське "плем'я" як частину російського, М. Грушевський виступив проти нівелювання українського минулого російським історичним процесом, постійно підкреслюючи, що український народ має на своїй землі глибоке коріння, а його минуле і культура нації є органічно-самостійним явищем. Обстоюючи генетичний зв'язок українців з руською народністю і роблячи їх прямими спадкоємцями києво-руської спадщини, історик підкреслював осібність історії України як історично неперервного процессу [2].

У післяреволюційний час Радянська Україна переживала складний період, коли змінювалися долі людей, цілих народів. Поступово формувалося нове поняття "громадянин СРСР", що мало виховувати патріотів саме цієї держави, зорієнтованих на загальносоюзні цінності. Відповідно відбувалася трансформація поняття "Україна – батьківщина", "український громадянин".

М. Хвильовий у памфлеті "Вальдшнепи" зазначав, що для відкриття нової і блискучої сторінки в українській історії необхідно позбутися рабської психіки, "хохляцької розляпаності і сахаринності". Слід замінити ці риси на вольовитість, мужність. Зростання національної самосвідомості має йти в напрямку усвідомлення волі, правди, долі усього народу, тобто державна незалежність правової України є запорукою волі, правди, долі кожного українця.

До 50-х рр. XX ст. вивчення національних аспектів суспільного життя було унеможливлене загрозою звинувачення в "буржуазному націоналізмі". Тому проблеми, які досліджує етносоціологія (феномен етносу, нації тощо), в Україні належали до "ризикованих".

Помітну роль у становленні проблематики етносоціології відіграла діяльність Інституту етнографії АН СРСР, особливо з середини 1960-х рр., коли його діяльність очолив видатний етнолог Ю. Бромлей. У період посилення боротьби з націоналізмом, під яким розумілося прагнення до національної справедливості та реальної рівності або й просто всякий інтерес до національних проблем, історії, рідної мови, І. Дзюба в 1965 р. написав працю "Інтернаціоналізм чи русифікація?". Автор підкреслював: "Українська національна культура утримується на досить провінціальному становищі і практично трактується як "другосортна". Її минулі великі здобутки мало ширяться в суспільство. Українська мова відтіснена на другий план і в містах України, по суті, не побутує. Українська нація позбавлена нормального природного приросту, який властивий сучасним націям" [4].

Формулюючи питання про долю людства, відомий філософ М. Бердяєв закликав осмислювати культуру і цивілізацію як феномени історії. Кожен народ бореться за свою культуру і за краще життя. "І великий самообман – прагнути, творити будь-що поза національністю" [1].

Зважаючи на те, що сучасні етнічні проблеми існують у межах державних утворень, найчастіше ведуть мову про взаємини між титульними націями і національними меншинами. До титульних належать нації, що компактно проживають на певних територіях, дають назву існуючому державному утворенню. До національних меншин відносять етнонаціональні групи, що не належать до титульних націй. Спільність етнічної долі, культур, робить усі національні утворення в поліетнічних країнах формально рівноправними. Наприклад, на Дніпропетровщині проживає 130 етнічних спільнот. Етнонаціональні відносини стосуються передусім рівної участі всіх етнічних утворень у реалізації політичної влади в країні та вирішенні найважливіших проблем державного життя.

Етнічне самовизначення людини є значно суттєвішим за усвідомлення територіальної відокремленості. У ментальності відображаються особливості соціальних практик, культурної спадщини тощо. Почуття етнічної спільності у давніх суспільствах було першим у розмежуванні на "своїх" і "чужих". У сучасному світі, за даними ООН, у більш ніж 220 державах світу існує понад 3000 етнічних спільнот [11]. Багато з них проживають компактно, деякі перебувають за межами країни. Є й українці, великі етнокультурні групи яких проживають за кордоном.

Як видно із викладеного, нація без держави є неповна і незакінчена. Утворення і збереження держави є і буде найвищим ідеалом нації на землі. У національній самоідентифікації важливим чинником виступає менталітет, який передбачає спільне "психологічне оснащення" представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю в певне світобачення. Воно й визначає поведінку людини, соціальної групи, суспільства, внаслідок чого суб'єктивний "зріз" суспільної динаміки органічно включається до об'єктивного історичного процесу. Отже, ментальні настанови на всіх рівнях – від ідейно-теоретичного до буденно-емоційного та несвідомого – мають стати невід'ємним компонентом історичного розвитку.

У сучасних умовах лише державна реалізація потенцій українського менталітету здатна ствердити національну самоідентифікацію. Кожен народ має у своєму корені генетичний код, залежно від якого значною мірою формується його матеріальна і духовна культури. Перша з них пов'язана з природними умовами життя, друга формується із взаємодії різних компонентів – природних, духовних, соціальних. Термін "духовний" укладачами "Нового тлумачного словника української мови" пояснюється як такий, що пов'язаний із внутрішнім життям людини, її моральним світом; пов'язаний зі спільністю ідей, поглядів, прагнень народу [7].

Кожен індивід, засвоюючи з дитинства менталітет свого народу, сприймає закладені в ньому уявлення як свої власні, особистісні. Незаперечну роль у формуванні національної самосвідомості відіграє освіта. Усе виховання відбувається через участь особистості в суспільній свідомості нації. Цей процес починається

підсвідомо майже з народження і безперервно формує сили особистості, пробуджуючи почуття та емоції. Особистість стає спадкоємцем нагромадженого капіталу цивілізацій. Ніяка, навіть найправильніша та найдосконаліша система освіти в будь-якій країні не може відійти від цього загального принципу. Вона може лише спрямовувати його в якомусь певному напрямі. Д. Тхоржевський зазначає, що "... людина щаслива тоді, коли здорова, матеріально забезпечена і відчуває духовний комфорт. Досвід показує, що остання умова не завжди є похідною від перших двох. Для досягнення її треба відчувати себе органічною складовою суспільства і навколишнього середовища, в тому числі й природи в цілому та землі, зокрема притулку, де знайшли вічний спокій наші предки. У цьому є щось від язичництва, але ми знаємо, що багато від нього збереглося в релігії. Найбільш просто та надійно досягти цього в наших умовах – пізнати і сприйняти себе як частинку своєї нації. Людей, яким притаманна така якість, називають національно самосвідомими" [12].

Національно свідома людина ідентифікує себе з певною нацією і оцінює цей факт позитивно. Це полегшує її життя, робить його радісним, існування людини стає природодоцільним. Національно свідомі люди цікавляться не лише сучасним і минулим своєї Батьківщини, а й беруть участь у будівництві держави. Це характерне не лише для представників корінного етносу, а й для людей інших національностей, які проживають на території цієї держави як національні меншини. У даному випадку все населення є політичною нацією, а в суспільстві панують злагода і мир.

Формування національної самосвідомості громадян є важливим завданням державних інституцій, зокрема освітньої сфери. Етнічна самосвідомість означає усвідомлення особистістю своєї належності до певного етносу, визначення його традицій, звичаїв, духовних цінностей. Це поняття є вужчим, ніж національна самосвідомість. Етнізація – це входження до родинно-побутового, громадського життя й виробничої діяльності через засвоєння родинних, економічних, духовно-культурних та історичних традицій свого народу, нації.

Однією з важливих проблем культурно-національного відродження України є проблема реабілітації національних культур. Вона однаково стосується як українців, так і представників інших народів, які проживають в Україні. Цей процес передбачає знання своєї історії, традицій, звичаїв, мови, культури, формує власну національну гідність. Декларація прав національностей України гарантує всім народам і національним групам рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права: право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання і розповсюдження інформації.

Серед чинників, які ускладнюють роботу з формування національної самосвідомості, а відтак, національної ідеї, є високий рівень етнічної маргінальності українського суспільства. Поняття маргінальності в перекладі з латинської мови означає "край, межа". Становище особистості на межі двох етнічних культур показує, що люди, які займають маргінальне становище, не готові порвати зі своїм соціокультурним минулим, своїми традиціями, звичаями. Тому вони обтяжені статусною та орієнтаційною невизначеністю, часто характеризуються пасивністю або агресивністю, підвищеною тривожністю. В українському суспільстві етнічна маргінальність виявляється у значної частини населення. Так, дискомфортні відчуття в різних ситуаціях переживають і ті, хто має "російськомовну" ментальність (наприклад, коли зустрічаються з незвичною для них україномовною практикою), і ті, хто має "україномовну" ментальність (наприклад, коли бачать дискредитування й ігнорування своєї мови, що проголошена державною). Мовне питання є дуже складною і серйозною проблемою. Ці моменти слід також враховувати в нашій практиці.

Якщо звернутися до історичного досвіду 1920 – 1930-х рр. у справі українізації та відкриття шкіл для національних меншин, то побачимо, що в той період ця робота проводилась більш інтенсивно. Крім українських, у Дніпропетровській області було 195 російських шкіл, 260 німецьких, 51 єврейська, 16 болгарських, 26 грецьких, дев'ять татарських, вісім польських, одна молдавська, одна чеська, одна албанська, одна австрійська. Для обслуговування національних меншин в області було створено систему професійних закладів. Зокрема, один російський технікум, шість німецьких, чотири єврейських, три болгарських. При ВНЗ і технікумах, професійно-технічних училищах відкривались окремі відділення, групи для національних меншин.

Систематично проводилися тижні української книжки, передплата української літератури, різні заходи серед учнів, учителів, батьків, де роз'яснювалась національна політика держави. При відділах пропагандистської та кульруно-масової роботи губкомів, а потім обкомів КП(б) України були створені сектори національних меншин.

На території області було створено вісім національних районів: три німецьких (Молочанський, Високопільський, Люксембурзький), два єврейських (Сталіндорфський, Ново-Златопільський), два російських (Камінський, Терпінівський), один болгарський (Кодаровський). Кожен район мав національні сільські ради, серед них російських – 50, польських три, єврейських 30, німецьких 78, болгарських – 31 тощо. Серед чинників, що ускладнювали роботу з національних культур у названий період, не останнє місце належить ідеологічним чисткам учительських, викладацьких кадрів. Слабкою була забезпеченість шкіл навчально-методичними матеріалами [3].

Отже, у справі культурно-національного відродження існує певний досвід попередніх років. І лише реалістична, зважена і послідовна політика щодо цього питання створить сьогодні умови для повної

реабілітації національних культур.

Сучасні освітні заклади саме через знання і вивчення вищеназваних чинників зможуть відродити те цінне, що є в ментальності кожного народу. Досвід підтверджує, що без державної підтримки неможливо проводити повноцінну роботу щодо відродження національної самобутності народів. На Дніпропетровщині функціонує три єврейські школи, низку єврейських дошкільних закладів. Останнім часом зростає кількість україномовних шкіл, у ВНЗ здійснюється перехід на викладання українською мовою. Національні меншини створили культурні товариства.

На базі демократичних цінностей можливе об'єднання різних етносів і регіонів України. В умовах поліетнічності українського народу національна самоідентифікація має ґрунтуватися в першу чергу на інституті громадянства, національній культурі та цінностях громадянського суспільства.

Принцип інтеркультурності означає, що у процесі національного виховання мають забезпечуватися передумови для формування особистості на національному ґрунті й водночас відкритої для інших культур, ідей і цінностей. Серед населення, яке проживає на Дніпропетровщині, найбільше українців, росіян, німців, білорусів, молдован, євреїв. Саме освітні заклади допоможуть формуванню громадянської самосвідомості, культури міжетнічного спілкування.

Держава має сформулювати стратегію свого пріоритетного науково-технічного розвитку у вигляді низки національних програм на основі залучення вітчизняного виробництва, науки, освіти, бізнесу до єдиного комплексу. Орієнтація в сучасних умовах на Болонський процес не повинна призводити до втрати кращих традицій, заперечення національних ознак якості освіти, які є надбанням українців [16].

Концептуальне оновлення освітньої та культурної політики держави передбачає такі заходи: збереження, відновлення, популяризацію культурно-історичної спадщини українського народу; утворення цілісного і розвинутого національного культурного простору; забезпечення вільного доступу всіх громадян до культурних цінностей; сприяння культурному розмаїттю, забезпечення вільного розвитку культур національних меншин України; поглиблення інтеграції в міжнародний культурний простір; адекватне позиціювання української культури у світі.

Треба вдивлятися у себе в дзеркалі історії нації для того, щоб, вивчаючи себе, іти далі відповідно до реальності нашого часу і постійно дивитися уперед. Такий підхід до процесів державотворення визначається сукупністю уявлень того чи іншого народу про найдосконалішу модель свого національно-соціального устрою, який найповніше відповідає його традиціям, культурно-психічним особливостям і забезпечує демократичний та перспективний подальший розвиток.

Література:

1. *Бердяев Н.* Воля к жизни и воля к культуре / Н. Бердяев // Философская и социологическая мысль. – 1989.

2. *Грушевський М.* Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К., 1991.

3. Державний архів Дніпропетровської області, ф. 3101, оп. 2.

4. *Дзюба І.* Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. Дзюба // Вітчизна. – 1990. – № 5.

5. *Драгоманов М.* Чудацькі думки про українську національну справу / М. Драгоманов // Вибране. – К., 1991.

6. *Каляндрук Т.* Загадки козацьких характерників / Т. Каляндрук // За вільну Україну. – 2006. – № 23. – 8 червня.

7. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. / [укл. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. – К. : Аконіт. – 1998. – Т. 1.

8. *Околітенко Н.* Таємниці походження мови / Н. Околітенко // Українська газета. – 2006. – 31 травня – 6 червня.

9. *Піскун В.* Незалежність України як визначальний чинник національної ідентифікації українців / В. Піскун // Історія України. – 2004. – № 43.

10. *Січинський В.* Чужинці про Україну / В. Січинський // Вітчизна. – 1991. – № 12.

11. Соціологія / за ред. В.Г. Городяненка. – К. : ВЦ "Академія", 2002.

12. *Тхоржевський Д.* Виховання національної самосвідомості учнів – невідкладне завдання загальноосвітньої школи / Д. Тхоржевський // Шлях освіти. – 2003. – № 2.

13. Українська душа. – К. : МП "Фенікс". – 1992.

14. *Шпенглер О.* Закат Європи / О. Шпенглер // Зарубежная социология 20 века: Хрестоматия. – Днепропетр., 2001.

15. *Юркевич П.* Філософія серця / П. Юркевич // Історія філософії; Філософія права ; Філософський щоденник. – К. : Ред. журн. "Український світ", 1999. – 756 с.

16. *Юхновський І.* Процес пішов... Болонський. А гарантії якості вищої освіти? / І. Юхновський // Голос України. – 2005. – № 227. – 30 листопада.

Надійшла до редколегії 30.11.2010 р.